

II Lexicon Istoric Retic (LIR) en fasa finala

Autor(en): **Collenberg, Adolf / Gross, Manfred**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **120 (2007)**

PDF erstellt am: **06.08.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-236913>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Il Lexicon Istoric Retic (LIR) en fasa finala

Adolf Collenberg e Manfred Gross

L'onn 1999 han las Annalas purtà l'emprima seria d'artitgels «LIR-geografia» v.d. quels che cuntengan l'istorgia da valladas, vischnancas, vitgs e chastels dal territori retic-grischun. I sa tracta d'ina publicaziun stampada anticipada per furnir infurmaziuns nizzaivlas a vischnancas ed uniuns da traffic. Quella publicaziun ha il medem mument servì a nus da test per la concepziun e chapientscha da noss artitgels lexicals.

Quest onn cumpara il davos pachet d'artitgels geografics en las Annalas, e nus profitain da la chaschun per engraziar a la redacziun da las Annalas e preschentar – sco segn d'engraziament – il «project LIR», il stadi actual da quel e ses ultims pass vers la finiziun en furma electronica resp. en furma da cudesch.

Tge è il LIR?

Il LIR è l'uffant legitim dal Historischen Lexikon der Schweiz (HLS). Quel è vegnì inizià il 1983 da dr. Sigmund Widmer, mess il 1986 sin via parlamentara federala tras dr. Martin Bundi e 35 moziunaris ed alura surdà per la realisaziun a l'Academia svizra da las ciencias umanas e socialas e da la Societad svizra d'istorgia. Finanzià vegn il HLS sco project naziunal da la Confederaziun ed el cumpara en versiun identica tudestga, taliana (DSS) e franzosa (DHS). Ils Rumantschs han giavischà in'ediziun speziala en rumantsch grischun enstagl d'ina translaziun integrala dals 13 toms (previs) dal HLS.

Il LIR è l'emprim lexicon tematic da la Svizra rumantscha e sco tal era – dapi il zercladur 2004 – l'emprim en ediziun electronica. Quella versiun sin Internet (www.e-lir.ch) stat a disposiziun, sco vast medium d'infurmaziun, gratuitamain a tut ils interessads.

Tge porscha il LIR?

Il LIR preschenta il chantun Grischun en sia anteriura dimensiun «retica», l'intschess da la provinza romana Raetia prima, las anteriuras Terras subditas (la Vuclina ed ils contadis da Buorm e Clavenna) e

l'antierur intschess ecclesiastic resp. feudal da l'uvestgieu da Cuira (Vnuost e. a.) e da la claustra da Mustér (Val d'Ursera). L'infurmaziun correspundenta vegn preschentada en total ca. 3'200 artitgels (90'000 lingias/5'000'000 segns); il cudesch vegn a cuntegnair en pli anc ca. 650 illustraziuns e graficas cun legendas (reservadas a quel). Ils artitgels èn gruppads en 4 categorias: biografias (1800 artitgels/31'000 lingias); famiglias (170/4'450); geografia (650/22'500); part tematica (560/32'500).

Tge relaziuns da cuntegn existan tranter il HLS ed il LIR?

Il LIR surpiglia il concept dal HLS, ma n'è betg ina simpla copia da quel. El cuntegna d'ina vart tut l'infurmaziun dal HLS pertutgant la Rezia ed il Grischun. Quels artitgels èn vegnids scrits d'auturs grischuns e da spezialists d'ordaifer e redigids da la redacziun centrala a Berna. Il LIR surpiglia ina part da quels artitgels e publitgescha els en translaziun integrala en rumantsch grischun; quai vala per ca. 965 da las radund 1800 biografias 'grischunas' che cumparan en il HLS, per 168 dals 174 art. da famiglia, per 461 dals 650 art. geografics e per 34 dals 650 art. tematics. Auters artitgels vegnan surpigliads dal LIR ed adattads als besegns/intents specifics dal LIR, v. d. ils ins vegnan reducids a l'infurmaziun retic-grischuna, en auters artitgels remplazza u amplifitgescha l'infurmaziun specificamain retic-grischuna l'infurmaziun generala svizra. Quai pertutga ca. 200 biografias, 1 art. da famiglia, 17 art. geografics e 47 art. tematics.

Ina gronda part dals artitgels, numnadamain 650 biografias, 4 art. da famiglia, 172 art. geografics e 472 art. tematics, vegnan scrits aposta per il LIR e cumparan mo en quel. Lur volumen cumpiglia ca. 45% resp. 40'000 lingias dal total. La part tematica e, colliada cun quella, la part biografica cuntegnan, conform al character specific rumantsch resp. retic-grischun dal LIR, oravant tut in grond dumber da biografias da scripturs rumantschs che na cumparan betg en il HLS, artitgels pertutgant la litteratura e cultura rumantscha, la chatscha, la pestga, il pauperesser, la musica, il chant sacral e profan, las scolas, instituziuns, uniuns e. a. p.

Cuntrari al HLS na cuntegna il LIR nagin artitgel general «Chantun Grischun» (ca. 3600 lingias), mabain mo in tal cun definiziuns dal territori e statisticas (ca. 50 lingias). Las infurmaziuns cuntegnidas en l'artitgel HLS «Graubünden/Grigioni/Grisons» vegn repartida sin in

grond dumber d'artitgels speziels ch'èn en total per ca. 60% pli vasts che las passaschas correspundentas en il HLS.

Quel concept munta ch'ils Rumantschs han l'ivetta e la petta: il HLS porscha infurmaziuns generalas e cumprimidas en in connex svizzer inclus in artitgel «Grischun» cumpact da la preistorgia fin il di dad oz (cun intginas paucas specificaziuns); il LIR offra en pli anc infurmaziuns specificas retic-grischunas e rumantschas. Nus Rumantschs pudain pia consultar tut tenor basegn il HLS u il LIR – u domadus!

Il LIR porscha anc dapli

En la part geografica chatt'ins specificaziuns pertutgant il stadi actual dal rumantsch en las vischnancas ed ultra da quai anc ca. 170 artitgels exclusivs da fracziuns, chastels, pass, pizs e vals lateralas.

Il LIR (sco era il HLS) n'è betg in lexicon 'istoric' en il senn fitg stretg dal term (v.d. istorgia politica, diplomatica e militar) e preschenta per quel motiv, ultra da las biografias politicas, tschients da biografias d'artists, scenziads, architects, inschigners, medis e. a. persunalitads d'impurtanza per il Grischun resp. Grischuns d'impurtanza naziunala u internaziunala ch'han operà ordaifer noss Chantun. Il criteri da recepciun è per tuts e tuttas: la naschientscha avant il 1936 u ina biografia terminada causa la mort prematura.

Era la part tematica cumpiglia in vast spectrum e cuntegna p. ex. artitgels davart la mastergnanza, l'inschigneria, l'architectura, bancas, l'industria da construcziun, l'agricultura e. a., sco era davart diversas specificaziuns latiers.

Da tut quai resulta il suandant: il LIR, redigì en rumantsch grischun, n'è betg in lexicon che descriva mo las instituziuns e prestaziuns resp. la prominenz politica, scientifica e culturala dals Rumantschs. Il HLS sa preschenta tr.a. sco in imagen da la Svizra quadrilinga – il LIR ha la finamira da represchentar l'intschess retic-grischun triling en ses vasts connexs istorics e culturals ed en ses svilup. El è in lexicon retic-grischun e sco tal in instrument d'infurmaziun tut spezial che serva a tuttas e tuts che chapeschan rumantsch. Era en quest cas vala: tgi che sa rumantsch sa dapli! La plurilinguitad sa paja en quel cas era per noss cumpatriots d'autras linguas. Il fatg che nus Rumantschs avain insatge ch'ils auters vuessan er avair, dat prestige a nossa lingua ed è da grond'impurtanza per nus – lunsch sur l'utilitad scientific-pratica dal LIR ora.

Redacziun

A l'entschatta dal project LIR stattan da vart rumantscha dr. Martin Bundi (emprim redactor LIR) e dr. Silvio Margadant (cussegliader scientific LIR) ch'han – ensemen cun dr. Marco Jorio (chauredactor HLS/DHS/DSS) – creà il concept e cumponì las glistas fundamentalas da lemmas (artitgels) LIR. Sustegn han els giudì dad Ines Gartmann (secretariat) e da prof. dr. Georges Darms sco cussegliader linguistic (versiun correcta dals lemmas e dals emprims artitgels LIR-rg). Dapi il 1991 maina dr. Adolf Collenberg la redacziun LIR. A quella appartegnan dr. Manfred Gross (dapi il 1998) sco redactor linguistic responsabel (incumbensas da lectorat 1994–97), Ursulina Monn (dapi il 1999) sco translatura e lic. fil. Dumenic Andry (dapi il 2002) sco translatur, prerredactor linguistic e responsabel per incumbensas specificas. Al team LIR han appartegnì ultra da quai Ines Gartmann (fin il 1997) e lic. fil. Guadench Dazzi (fin il 2002) sco translatur. Latiers vegnan sa chapescha anc ca. 340 auturas ed auturs d'artitgels.

Il LIR sco product linguistic innovativ

Dal punct da vista linguistic è il LIR per nus Rumantschas e Rumantschs sco in grond er che nus avain dastgà arar e cultivar: il LIR ha permess da crear ina enorma quantiad da terms novs (betg mo istorics) per tut ils champs tematics pussaivels preschentads en questa ovra, da sviluppar in stil da rediger anc pauc applitgà fin qua en nossa lingua, numnadamain il stil enciclopedic, e da contribuir qua tras al svilup dal rumantsch en general (augment dal corpus linguistic) e dal rumantsch grischun en spezial (ulteriura standardisaziun lexicologica, da la scripziun grond e pitschen, d'abbreviazions, e. a.).

Grazia a la lingua da scrittira cuminaivla, il rumantsch grischun, avain nus survegnì la pussaivladad da realisar in'ovra-clav en nossa atgna lingua. Cun il LIR avain nus conquistà in ulteriur champ da diever per il rumantsch ch'era reservà fin qua a las linguas «grondas» ed avain uschia demonstrà era il character innovativ dal rumantsch.

In grond agid en la redacziun linguistica dal LIR èn stadas las versiuns franzosa e taliana dal HLS ch'han servì a nus savens da model stilistic e da funtauna per la terminologia specifica. Nus avain pudì constatar cun satisfacziun ch'il rumantsch (grischun) è ina lingua

cumplettamain sviluppada che s'adatta gist uschè bain sco las autras linguas svizras per descriver perfin tematicas complexas.

Sco archiv istoric ha il LIR pussibilità ultra da quai da reactivar, almain en quest'ovra, ina nomenclatura istorica rumantscha che vegniva e vegn anc oz per part duvrada: nums locals rumantschs sco Vienna, Minca u Londra (exteriur), Samignun, Ligiaun u Lucarn (ordaifer il Grischun), Visavraun, Cuira u Tavau (ordaifer il territori tradiziunal rumantsch), Glion, San Murezzan u Suagnign (entaifer il territori tradiziunal rumantsch) stuessan vegnir scrits en lur furma uffiziala na-rumantscha, sch'ins suandass strictamain il criteri dal diever uffizial da quels nums. Il medem è succedì per part cun ils nums da personas istoricas (Gieri Genatsch, Carl il Grond, e. a.). L'intent n'è betg quel da reintrodur la nomenclatura rumantscha, mabain da reactivar la conscienza per l'existenza da tals nums en lur furma rumantscha.

Il LIR sco product tecnic innovativ

L'e-lir è in sistem autonom distatgà dal HLS e represchenta in novum tecnic sin il champ da la lexicografia: ils artitgels vegnan elavurads e tgirads dapi il 2004 da la redacziun directamain en l'Internet che cumpiglia ina rait redacziunala ed ina rait da publicaziun (l'e-lir).

L'e-lir cumpara medemamain en scripziun da Braille – in unicum mundial per lexicons en process da lavur! Las soluziuns tecnicas necessarias èn vegnidas sviluppadas en Svizra rumantscha, numnadamain tras l'IC Surselva a Glion (frars Marc e Claudio Cathomen). Quella firma ospitescha medemamain la versiun electronica dal HLS (tud.), DHS (franz.) e DSS (tal.), e quai munta en il senn puramain tecnic: la memoria istoric-culturala da la Svizra sa chatta a Glion tar ils Rumantschs! Quai demonstrescha che era regiuns perifericas san esser à jour ed a la testa d'innovaziuns tecnicas.

Il sviluppar il LIR electronic ('normal' e 'Braille') ha custà ca. 60'000 frs ed ha pudì vegnir realisà grazia al sustegn da la Pro Patria e dal chantun Grischun.

Access a l'e-lir

L'access als artitgels pon ins cuntanscher sur lemmas/chavazzins en rumantsch, ma era sur lemmas en lingua tudestga e taliana. A la fin s'avra dentant mo il text rumantsch (grischun). Ins po p. ex. endatar,

suentar avair avert l'e-lir (www.e-lir.ch), en il champ dals lemmas ils terms «Scumbigls grischuns» u «Bündner Wirren» u «Torbidi grigioni», ed alura cumpara en la versiun rumantscha il text da l'artitgel «Scumbigls grischuns».

L'utilisaziun da l'e-lir – in'istorgia da success!

Onn	visitas diversas	total visitas	paginas	bytes
2004 (zercl.-dec.)	2494	4043	33878	528.02 MB
2005	8169	12563	54411	926.95 MB
2006	14722	25876	195434	3.22 GB
2007 (schan.-avrigl)	5747	10557	84525	1.4 GB

Cura cumpara il LIR?

Il LIR è sa mess sin via vers il final l'entschatta da quest onn. Il stadi actual sa preschenta sco suonda:

1. 75% dals artitgels èn gia translats en rg, 65% publitgads en l'e-lir. A la fin dal 2007 vegnan quai ad esser 85% resp. 80%.
2. Fin il december 2007 vegnan preparads ils artitgels A-Lz (tom 1) per l'ediziun stampada. La questiun da la stamparia e da la distribuziun da l'ovra sa chattan actualmain (matg 2007) en evaluaziun finala.
3. L'ediziun stampada da ca. 800 exemplars cuntogna, ultra dals artitgels, anc ca. 650 illustraziuns e graficas. Lic. fil. Sylvain Malfroy da la redacziun centrala dal HLS è incumbensà cun quest pensum.
4. Il format e la cumparsa dal LIR stampà correspundan al HLS, ed ils dus toms LIR vegnan a cumpigliar ca. 1000 paginas.
5. Fin la fin dal 2008 sa chattan tut ils artitgels LIR en l'e-lir, e fin alura duai era il 2. tom (M-Zz) esser pront per la stampa.

Sche tut va sco planisà cumparan ils dus toms dal LIR en il decurs da l'onn 2009.